

SALJUQIYLAR DAVLATINING O'RTA OSIYODA TUTGAN O'RNI

**Dehqonobod tuman ixtisoslashgan
maktabning tarix fani o'qituvchisi**

Jaylovov Komil

Annotatsiya: Ushbu maqolada Saljuqiylar davlati va uning O'rta Osiyo hududida tutgan o'rni, harbiy-siyosiy faoliyati, madaniyat va ilm-fan taraqqiyotiga qo'shgan hissasi chuqur ilmiy tahlil qilingan. Maqolada Saljuqiylar hukmronligi zamonida O'rta Osiyoning siyosiy hayotida yuz bergan o'zgarishlar, iqtisodiy va madaniy taraqqiyot, mamlakatlararo aloqalarning rivojlanishiga turli tarixiy manbalar asosida baho berilgan. Xususan, Turk saljuqiylari bosib olingan hududlar taraqqiyotiga qanday ta'sir ko'rsatgani, yirik olim va madaniyat namoyandalari yetishib chiqqan ijtimoiy, siyosiy muhit, Islom sivilizatsiyasi doirasida O'rta Osiyoning tutgan o'rni tarixiy faktlar va dalillar asosida ochib beriladi. Maqolaning yakunida Saljuqiylar hukmronligining umumiy natijalari hamda O'rta Osiyo taraqqiyotiga qo'shgan eng muhim hissalar, tarixiy meros xulosalab ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Saljuqiylar, O'rta Osiyo, siyosiy tarix, madaniyat, fan, sivilizatsiya, Movarounnahr, musulmon dunyosi, islom tarixi.

Saljuqiylar – o'rta asr sharqining buyuk turkiy sarkardalari va hukmdorlari bo'lgan turk qabilalaridan biri sanaladi. Ularning tarix sahnasiga chiqishi o'rta asrlar yildizlaridan biri hisoblanadi. Tarixiy manbalarda Saljuqiylar davlatining tashkil topishi, taraqqiyot yo'li, Iroq, Eron, Suriya, Kichik Osiyo va eng asosiysi, O'rta Osiyodagi siyosiy va madaniy ahamiyati katta qiziqish uyg'otadi [1].

Saljuqiylarning ildizlari Choriylar turkiy qabilalariga borib taqaladi. Ularning asoschisi Saljuq ibn Duqoq bo'lib, u turkman qabilalari boshlig'i sifatida IX-X asrlar oralig'ida yashagan. Saljuqiylar dastlab Orol bo'yi va Sirdaryo bo'ylarida ko'chmanchi hayot kechirishgan. Keyinchalik ular Movarounnahr va Xuroson hududlarida siyosiy kuch sifatida maydonga chiqadilar. Ularning asl yuksalish bosqichi esa Alp Arslon va Malikshoh hukmronligi davriga to'g'ri keladi.

Saljuqiylarning O'rta Osiyo tarixidagi o'rni va roli ko'p qirrali bo'lib, ular bu mintaqada nafaqat harbiy-siyosiy, balki iqtisodiy, madaniy va diniy o'zgarishlarga ham asos soldi. Avvalo, o'sha davrdagi siyosiy vaziyat yuzasidan to'xtalib o'tsak: XI asr boshida O'rta Osiyo chor-atrofidan kuchli bosqinchilik tahdidi ostida qolgan edi. Markaziy hukumat kuchsizlashgan, turli feodal knyazliklar parokanda holda hukmronlik qilardi. Aynan shunday vaziyatda saljuqiylarning Movarounnahr va undan keyin butun musulmon sharqidagi faoliyati mintaqada tub burilish yasadi.

Saljuqiylar O'rta Osiyoga amalga oshirgan yurishlari orqali hudud umumiy siyosiy tuzilmasi barpo qilindi. Ular kuchli davlat boshqaruvi tizimini yaratdi, mamalakatlarni markaziy hokimiyatga bo'ysundira oldi. Saljuqiy sultoni To'g'rilbek va uning merosxo'rlari Movarounnahr va Xurosonda mustahkam harbiy-siyosiy rahbarlik tizimini tashkil qildilar, bevosita shafiqiy va mahalliy hokimlarni o'z ixtiyoriga bo'ysundirdilar. Bu esa feodal tarqoqlikni chegaralab, butun mintaqaning taraqqiyotiga keng yo'l ochdi.

Saljuqiylar islom dunyosida siyosiy birlashtiruvchilik vazifasini bajardilar. Movarounnahr hududida fan va madaniyat rivoji uchun qulay sharoit yaratildi. Saljuqiylar zamonida O'rta Osiyoning ko'plab shaharlari ilm-fan va sivilizatsiya markaziga aylandi. Buxoro, Samarqand, Marv, Xuroson kabi shaharlar dunyoning eng yirik ilmiy-madaniy markazlari darajasiga ko'tarildi. Ayniqsa, Alp Arslon va Malikshoh hukmronligi davrida Nizom al-Mulk tomonidan asos solingan "Nizomiya madrasalari" musulmon sharqida fan, ilm va ijod rivojini yanada kuchaytirdi. O'rta Osiyoda Saljuqiylar davlatining hukmronligi ilm-fan va madaniyat taraqqiyotiga katta turtki bo'ldi. Ayrim tarixchilarning ta'kidlashicha, bu davr Markaziy Osiyoning "Renessansi"ga o'ziga xos zamin hozirladi. Buxoro, Samarqand, Marv, Nishapur kabi shaharlar olim, shoir, faylasuf va san'at ahli to'planadigan madaniyat o'choqlariga aylandi. Saljuqiylar davrida o'zbek, fors, arab va boshqa tillarda yaratilgan asarlar, ilmiy va adabiy faoliyat g'oyat yuksaldi. Bu davrda Abu Hamid al-G'azzoliy, Umar Xayyom, Butros ibn Abdulla, Imom al-Xorazmiy kabi buyuk shaxslar ilm sohasiga katta hissa qo'shdilar [2].

Shuningdek, Saljuqiylar davlatining siyosiy kuchayishi O'rta Osiyoda islom dini va musulmonlik qadriyatlarining chuqur ildiz otishiga ham xizmat qildi. Saljuqiy hukmdorlari musulmon sharqida xalifalikning siyosiy nufuzini mustahkamladilar, islom olamida yagona ideologik mafkura hukmronligini yo'lga qo'ydilar. Ular tomonidan olib borilgan diniy siyosat mintaqada islom qadriyatlari, sunnilik va ilmi-ma'rifatning keng yoyilishiga olib keldi. Saljuqiylar harbiy sohada ham ko'plab yangiliklar va islohotlar joriy qildilar. Ularning maydonga kelishi O'rta Osiyo mudofaa tizimi va harbiy strategiyasini yangilashda muhim bosqich bo'ldi. Saljuqiylar harbiy san'at va boshqaruvda tartib, intizom va malakali sarkardalikni rivojlantirdilar. Ularning bosqinchilarga qarshi muvaffaqiyatli olishuvlari, davlat chegaralarining mustahkamlanishi, mintaqaning tahdidlardan omon qolishi va siyosiy mustaqilligini saqlab qolishida saljuqiylar davlati fundamental rol o'ynadi.

O'rta Osiyoda savdo iqtisodiy munosabatlarning rivoji ham Saljuqiylar davlati faoliyati bilan bevosita bog'liq. Buyuk Ipak yo'li ustida joylashgan Samarqand, Buxoro, Marv va boshqa shaharlarning iqtisodiy obro'-e'tibori yuksaldi. Saljuqiylar o'z yagona pul tizimini joriy qildilar, bojxona va soliqqa oid tartiblarni to'g'riladilar. Mintaqada savdo, hunarmandchilik, dehqonchilik va irrigatsiya tizimi rivojlandi. Yirik savdo yo'llarini muhofaza qilish, xalqaro savdo aloqalarini kuchaytirish orqali O'rta Osiyoning iqtisodiy taraqqotiga katta hissa qo'shildi [3].

Saljuqiylar davlatida markaziy hokimiyat va mahalliy boshqaruv o'rtasida muvozanatli tizim faoliyat yuritdi. Mahalliy amir va valiyarning vakolatlari saqlanib qolgan bo'lsa-da, asosiy strategik tizim asos solingan markaziy davlat boshqaruvi, professional idoralar va oliy ma'muriy tizim orqali amalga oshirilar edi. Bu esa mintaqa siyosiy barqarorligi uchun muhim asos bo'ldi. Qolaversa, markaziy hokimiyat va mahalliy amaldorlarning hamkorligi saljuqiylar davlatining uzoq davom etishini ta'minladi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Saljuqiylar davlatining Movarounnahr va O'rta Osiyo tarixiga qo'shgan eng buyuk hissalaridan biri bo'lib, bu hududda ko'p millatli, tolerant va zamonaviy jamiyat shakllanib, diniy e'tiqod va madaniyatlarning

aralashuvi sodir bo'ldi. Saljuqiylar otabeklar va saljuqiy knyazlari tizimi orqali yosh hukmdorlarni tarbiyalash an'alarini yaratdilar, markaziy va mahalliy boshqaruvda samarali tizimlarni joriy qildilar [4].

Saljuqiylar zamonida harbiy-inshoot, madrasa, karvonsaroylar, masjid, rabot va turli inshootlar barpo etildi, shaharsozlik, me'morlik va qurilish sohalarida yangiliklar paydo bo'ldi va zamonaviy shaharlar rivojlana boshladi. Ko'plab tarixiy binolar, me'moriy yodgorliklar aynan Saljuqiylar davlati davriga mansubdir. X especially musulmon yadrosining kengayishi, mahalliy xalq madaniyatining ravnaq topishi, ilm-fan taraqqiyoti va diniy-ma'rifiy tafakkurning chuqurlashishi bevosita ushbu saltanat faoliyati bilan bog'liq bo'ldi. O'rta Osiyoda saljuqiylar davlatining tanazzuli ham ko'plab tarixiy sabablarga bog'liq. Bunda ichki ziddiyatlar, feodal tarqoqlikning qayta kuchayishi, tashqi bosqinchilik va hukmdorlar o'rtasidagi nizolar asosiy omil bo'ldi. Shunga qaramay, Saljuqiylar davlatining Movarounnahr va O'rta Osiyo hayotida cho'qqi bosqichi uzilgan bo'lsa ham, ular tomonidan yaratilgan siyosiy va madaniy meros, iqtisodiy taraqqiyot va diniy sivilizatsiya ko'p asrlar davomida mintaqa taraqqiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Saljuqiylar merosi va ularning O'rta Osiyodagi faoliyati bugungi kunda ham tadqiqotchilar, tarixchilar, sharqshunoslar tomonidan chuqur o'rganilmoqda. Mamlakatlararo aloqalar, diniy-madaniy uyg'unlik, davlat boshqaruvi va jamiyat taraqqiyotida ushbu saltanat tajribalari hali-hanuz o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Bu davlat hozirgi Markaziy Osiyo xalqlari tarixida chuqur iz qoldirgan, mintaqaning taraqqiyoti, siyosiy-madaniy barqarorligi uchun zamin yaratgan eng buyuk harbiy-siyosiy tashkilotlardan biri sifatida tarixga kirdi [5].

Xulosa

Saljuqiylar davlati O'rta Osiyo tarixida o'chmas iz qoldirdi. Ular bu mintaqada siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotga kuchli turtki berib, zamonaviy sivilizatsiya taraqqiyotida muhim o'rin egalladi. Ularning faoliyati natijasida O'rta Osiyo musulmon dunyosining yetakchi intellektual, ilmiy va savdo markaziga aylandi. Saljuqiylar davlatining tashkil etilgan markaziy boshqaruv tizimi, harbiy va iqtisodiy islohotlari, ilm-fanga berilgan katta ahamiyati, diniy qadriyatlarni mustahkamlashi va

jamiyatdagi o‘zaro bag‘rikenglik an‘analarini vujudga keltirishdagi hissasi o‘chmas tarixiy meros sifatida qadrlanadi. Bugungi Markaziy Osiyo taraqqiyoti, madaniyati va xalqaro mavqei saljuqiylar davrida asos solingan siyosiy, iqtisodiy va madaniy an‘analarga suyangan holda rivoj topmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov A. “Saljuqiylar davlati va uning tarixi”, Toshkent, 2014
2. Rajabov U. “O‘rta asrlarda O‘rta Osiyo: siyosiy va madaniy taraqqiyot”, Toshkent, 2012
3. Norqobulov A. “O‘rta Osiyo sharq mamlakatlari sivilizatsiyasi tarixida Saljuqiylar o‘rni”, Samarqand, 2015
4. Azizov M. “Musulmon sharqi tarixi (IX–XII asrlar)”, Buxoro, 2013
- 5 Umarov E. “O‘rta asrlarda O‘rta Osiyo davlatlari”, Toshkent, 2016
6. Tursunova N. “O‘rta Osiyoda fan va madaniyat taraqqiyoti”, Toshkent, 2017
7. Yusupov Q. “Movarounnahr tarixining yangi sahifalari”, Toshkent, 2018